

A KÖZÉPKORI ÁSATÁSOK - KUTATÁSOK TÖRTÉNETE ÓBUDÁN (1850-1975)

Óbuda az önálló középkori város, fővárosunk egyik középkori magja, a török és a török utáni időkben pusztult el.¹ A XVI-XVII. sz. fordulóján készült metszetek Óbudát már nagyon romos állapotban mutatják. A romok között egy-két kisebb ház állt csupán.² Később eltűntek a középkori romok,³ a helyük is beépült.⁴ A Zichy nagy építkezései és telepítései⁵ elsősorban a jelentős középkori objektumok helyén, illetve környékén folytak.⁶ A középkori épületekből 1686 után egy sem épült fel eredeti funkciójában a pálosok⁷ és klarisszák⁸ sem tudták kolostorukat újra megépíteni. A falusias jellegű XVIII. sz-i Óbudán egyetlen középkori épület sem állt.

A század végén kezdték kutatni a középkori város emlékeit a krónikák és oklevelek alapján. Az 1746-ban megjelent Anonymus krónika⁹ Árpád sirjának keresését hozta előtérbe. A krónika szerint Árpád vezért 907-ben egy kis folyónak forrása fölött temették el, amely kömederben folyt alá Attila király városába. A sir fölött a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, melyet Fehérnek hívnak. A kutatók hosszú sora kísérelte meg bejárásokkal, kisebb-nagyobb földmunkákkal¹⁰ a sirt megtalálni. A kutatások alapja Anonymus krónikája és az 1355-ös határjáró oklevél. Árpád sirjának keresése nemzeti ügy lett. A rendőrség több esetben politikai tüntetést látván a dologban a további kutatásokat betiltotta. A kutatások tudományos háttéréül a Tudományos Akadémia felhívása (1847) szolgált a magyarországi műemlékek összeírására és megmentésére. Árpád sirjának felderítésére 1850 körül Érdy János két helyen végzett ásatást. Óbuda közelében Kissing pusztán és a Schwanfelder nyaraló előtt,¹² a mai csillaghegyi Árpád fürdő környékén. Itt talált is egy kápolnát, a kápolna körül egyéb falakat. A kápolna hossza 22 m, szélessége 9 m volt, az apszis átmérője 3 m, a falak vastagsága 1 m körül volt. Kutatásainak eredménye alapján úgy vélte, hogy a sir a Péterhegy alatt, a melegforrásoknál van. Ezen a nyomon ásott tovább 1869-ben Rupp Jakab és részben újra feltárta a kápolnát, részben az ásatás során faragott köveket talált.

1867-ben az óbudai téglavető agyagbányájának¹¹ mélyítésénél kis kápolnára és sirokra bukkantak. A leletek meghatározására Rómer Flóris végzett kisebb kutatást. A jelentős kőemlékeket a helyszínen I. Ferenc József is megtekintette. A szomszédos telken (Victoria Téglagyár) az új téglagyári építkezésnél 1869-ben a római régiségek mellett gótikus templom maradványai kerültek elő: a szentély és a hajó részlete; a szentély északi oldalán egy kápolna és a kolostor keleti szárnyának maradványa, valamint a falakkal együtt XIV-XV. sz-i építészeti részleteket találtak. A további munkák során még több izben 1877, 1884 végeztek itt kisebb feltárásokat. Ezek során a középkori kolostor kerengőfolyósójának és a templom további részleteinek maradványa és számtalan építészeti töredék került elő. Megtalálták a kolostor gazdasági szárnyát, egy középkori agyagcsöves vízvezetékkel. A feltárt középkori objektumot okleveles adatok alapján különböző módon értékelték. Vásárhelyi, Rómer, Zsigmondy és később Némethy Lajos, Gárdonyi, Bártfai Szabó László Árpád sirja mellett épült pálos kolostornak tartották. Ezzel szemben Henszlmann Imre, aki egy rövid ideig ásott is a területen és Zsigmondy felmérést kiegészítve publikálta az alaprajzát - meghatározás nélkül gótikus templom és kolostornak nevezte a feltárt romokat. Vásárhelyi Géza és kezdetben Némethy Lajos ugyancsak okleveles, illetve XIV. sz-i műformák alapján a maradványokat klarissza kolostorral azonosították. Ezt vallotta Garády Sándor és Lux Kálmán is.

Az Árpád sirja kutatásának újabb lendületet adott az ezred forduló közeledte. Ennek a milleniumi hangulatnak az érvényesülése látszik Budapest Főváros Tanácsának 1882. évi közgyűlésén¹³ elfogadott 107-es határozatban. Ez a határozat kimondja, hogy a "Papföldön" végzendő feltárásnál az ásás irányításával megbízott szakbizottság figyelje "működésük folyamán ezentul ne csupán a római régiségek feltárását tűzze ki célul, hanem figyelemmel lévén hazánk történelmi régiségeire is, különösen a hon alapító sirját, illetve Fehéregyház romjait igyekezzenek feltalálni. Mi ha sikerülne ezen örvendetes esemény kapcsán, az ásási munkák netán nagyobb mérvű kiterjesztésével további fedezeti összegekre volna szükség, a közgyűlésnek annakidején előterjesztést tegyen". A Fehéregyháza kutatása tovább folyt, 1882-ben Tolt Titusz¹⁴ a Rádl malomtól nyugatra a szőlőkertekben kisebb próbaásást végzett. Munka során egy kis kápolnát tárt fel, melyet Henszlmann és ő is a X-XI. századra datált. Véleménye szerint ez lenne Fehéregyháza.

1908-ban a Kálvin utcában¹⁵ az evangélikus lelkészlak építésénél faragott kövek és egy jelentős középkori épületmaradvány került elő. Az építető bejelentése alapján a Műemlékek Országos Bizottsága költségén kisebb ásás folyt a területen, melynek során ugyanennek a helyiségnek még díszes kapuját lehetett feltárni. A maradványok egy részét kisebb áttervezés árán láthatóvá tették. 1923-ban a poligonális apszis részlete került elő a Kálvin utca területén és a korábban meghatározott épülethez tartozó további falrészletekkel. 1934-35-ben további építkezés során egy újabb gótikus szentély észak-dél és kelet-nyugati irányu traktusok részletét s ezen kívül egy déli falat tártak fel. A feltárt épület meghatározásánál a kutatók véleménye megoszlott. Lux Kálmán, Horváth Henrik, Garádi Sándor az óbudai prépostság maradványait vélték megtalálni. Véleményüket elsősorban a korai profilokra építették. Csemegi József viszont a feltárt maradványokat az óbudai királyi várral, melyet később a királynék kapnak meg, azonosította. Bártfai Szabó László a klarissza kolostornak tartotta a romokat. A művészettörténeti munkákban is különböző értékelést és meghatározást találunk a két feltárt óbudai objektummal kapcsolatban. Lechner Jenő¹⁶ a szerkesztésében megjelent Budapest Műemlékeiben két középkori objektumot említ meg. A Kálvin utcában feltárt épületet Lux Kálmán alapján Szönyi Ottó is az óbudai prépostság tatárjárás alatt elpusztult templomának tartja. A Victoria Téglagyár telken előkerült gótikus maradványokat Lux Kálmán is a klarissza kolostornak vélte. Dillichnek Ungarische Chronikban megjelent metszetén látható romokat az első prépostság és a királynéi vár maradványaival azonosítja. Ez utóbbi a Királydomb-nak nevezett magaslaton Óbuda délnyugati szélén állt. Az ujkori beépítés alatt a királyi vár maradványait sejtí és nem gondol a római kori amphitheátrumra. Feltételezését a környéken talált gótikus kövekre alapozza. Az Anjouk építkezéseiből Budán és Óbudán Divald Kornél¹⁷ még nem ismer semmit. Az első óbudai királyi várat, melyet a prépostok építettek, feltételezi a Királyhegyen a római kori déli amphitheatrum fölött. A Nagy Lajos korában alapított királyi, majd királynéi várat az előbbi közelében a hegyoldalon a téglagyárak által elpusztított területen képzei. Erzsébet királyné óbudai építkezéseiből a klarissza kolostorról beszél, melyet a Kálvin utcában talált romokkal azonosít. Kétségbevonta Lux Kálmán véleményének helyességét, mármint a romok azonosítását az első prépostsági templommal. Feltételezi, hogy a románkori maradványokat, melyeket Lux talált, máshonnan vitték oda. Az ismert topográfiai adatok alapján szerinte az első prépostság nem lehet itt. Hogy hol lehet, azt még nem tudja.

1935-ben csatornázási munkáknál a Fő téren kerültek elő nagyobb méretű háromhajós gótikus templom maradványai. Leletmentés során még további részletei kerültek elő: a déli és északi hajófal, két oszlopalapozás és a szentélyek zárófalanak maradványai. A feltárt romokat Csemegi József és Garád Sándor¹⁸ is Óbuda XIV. sz-i prépostsági templomának tartották.

Az előző években, illetve évtizedekben a régészeti feltárások elsősorban az építkezések és a közművesítések során véletlenül előkerült emlékek meghatározására terjedt ki. Óbuda szanálásával kapcsolatban az új lakótelep tervezésével felmerült az igény Óbuda középkori és római kori emlékeinek további feltárására és bemutatására. Így folytatódott a már ismert középkori objektumok feltárása. A Kálvin u. 2-4.¹⁹ udvarán 1949-51. között, a szentély déli oldalán huzódó helyiség sor alaprajza egészült ki. Ettől az épületszárnytól nyugatra és kelet felé nyíló két XIII. sz-i kapu maradványát ásták ki. A nyugati kapun gazdag figurális díszítés. Ugyancsak kiteljesült a nyugati épületszárny alaprajza. Feltárásra került a téglányalaku udvar köré épületkomplexumot lezáró déli, nyugati és keleti várfal egy-egy szakasza.

A feltárás eredményei és az okleveles adatok alapján Gerevich László a maradványokat XIII. sz. első felében épült királyi, majd királynéi várral azonosítja.

1956-57-ben folytatódott a XIV. sz-i prépostsági templom feltárási munkái a Fő tér 1-ben.²⁰ A munka során az épület pincéjében a Korvin Ottó tér 8. 9. sz. házak pincéjében és udvarán kerültek elő újabb falmaradványok. Ezekkel kiegészítve rekonstruálható volt a templom teljes alaprajza. A templom északi oldalán egy nagyméretű középpilléres sekrestye vagy káptalanterem került feltárássra. A háromhajós templom nyugati oldalán középen egy torony került elő. A feltárás során a korábbi középkori falak alatt római kori maradványok kerültek elő. Az újabb kutatások eredményei megerősítették Csemegi véleményét, hogy a maradványok a XIV. sz-ban épült prépostsági templomhoz tartoznak.

Az 50-es években vált láthatóvá a Lajos u. 158. sz. épület északi homlokzatán az el-falazott középkori ablakkeret és a kapu gótikus kőkerete. 1960-ban Budapest műemléki jegyzékében a lakóházat, mint jelentős barokk műemlék jelölik meg, melyben sok középkori részlet van. A középkori épületet Jankovich Miklós a klarissza kolostor tartozékának véli. Feltételezését az udvaron végzett régészeti kutatások már 1973 előtt megdöntötték. 1958-ban a Lajos u. 11-13.²¹ között az uttesten a leletmentés során XIII. sz-i település maradványait határoztuk meg. A település a XVI. században pusztul el és a XVIII. sz-ban az elplanirozott maradványok fölött ut alakult ki. A középkori maradványok, melyek feltehetőleg a Szentjakabfalvával azonosíthatók, római kori fal, ill. utmaradványra helyezkednek.

Ugyanez évben a Fő tér 6. és Hidfő utca sarkánál egy közműárokban 170 cm mélységben észak-déli irányban koraközépkori falat, egy XIV. sz-i kőkonzolt és középkori falazótéglákat találtunk.

1959-ben a Lajos u. 12. 16., 18. és 26.²² udvarán a középkori Szentjakabfalva nyugati határánál próbaárkokban újkori temető és középkori települési réteg maradványa került elő. Ugyanez évben a Polgár u. 9-es ház pincéjében XIII. sz-i szemétdödröt tártak fel, melyet az észak-déli római utba vágtak bele. A római árokba beleépült középkori fal mellett középkori kerámiát, kő- illetve törökkori anyagot találtunk.

1962-ben a Lajos utca 163. udvarán²³ illetve a 166. és 168. előtt az uttesten végzett kutatásnál középkori épületmaradvány került elő, későközépkori utréteggel. A Fő tér 1. udvarán későközépkori épületet és XIII. sz-i réteget tártunk fel a római kori tábor árka és falmaradványa felett. A Lajos u. 35. helyén a beépítés előtt középkori Szentjakabfalva keleti és északi határának meghatározása folyt, melynek során észak-déli római utat és középkori épületmaradványokat találtunk.

1968-ban a Kórház utca - Kerék utca²⁴ területén kelet-nyugati irányu római utréteg tejetén középkori utmaradványt és az mentén kelet-nyugati irányu kiszedett középkori épületet találtunk.

1969-ben a Lajos u. 158.²⁵ udvarán és az épület előtt folyt kutatás. Ennek során megállapíthattuk, hogy a ma álló épület emeletes észak-déli része középkori eredetű. Az udvar Ny-i végén egy újabb középkori épület maradványait határozták meg. Az épület előtt egy középkori feltehetőleg csorgókutnak a maradványát tárták fel.

1970-ben a Lajos u. 163.²⁶ udvarán középkori épületmaradványokat ástak ki. A többször átépített középkori háza a római falak felhasználásával építették. A középkori kőépületnél korábbi, ugyancsak középkori cölöpös, agyagpadlós épület maradványa került elő.

1971-ben a Lajos u. 160.²⁷ területén XIII. sz-i épület maradványát tártuk fel, melyet a XIV-XVI. sz. folyamán átépítettek. Alatta római kori épületmaradványok kerültek elő. Lajos u. 168. udvarán középkori kutat tártak fel. Lajos u. 170. (plébánia templom) É-i és K-i oldalán folyt kutatás, melynek során római falat és a XVIII. sz-i temető maradványát találták meg. Perc utcában leletmentés során a gázcsőárókban középkori falak és szint került elő, alatta XIII. sz-i települési réteg és É-D-i irányu római ut.

1972-ben Hidfő u. 14.²⁸ helyén középkori falmaradvány került elő, feltehetőleg egy kerítésnek a maradványa. Pacsirta u. 3-5. helyén XVIII. sz-i sirokat ástak ki. Kórház u. 5. udvarán É-D-i irányu római ut részletét tárták fel. Kórház u. 7. udvarán középkori szintmaradvány, ill. az épület alatt középkori pince került meghatározásra. A középkori objektumok alatt római kori maradványok voltak.

1973. Fő tér 4.²⁹ számú épület pincéjében és Hidfő u. 16. pincéjében épületmaradványok, ill. azok kiszedett helye került elő. Kórház u. és Polgár u. sarkán a közműárokban középkori utmaradványok és egy középkori épület részlete került elő. Középkori maradványok alatt római kori épület. Kórház utcától É-ra Vöröskereszt utca területén közművesítési munka során középkori sírok, ill. épületmaradványok jöttek elő. Perc u. - Fényes Adolf u. - Mókus u. területén végzett ásatásnál és közműárkokban nagyméretű középkori objektum falait tárták fel. A maradványok alapján megállapítható volt, hogy a XIV. századi klarissza kolostor és templom került elő. A kutatások során a kolostort körülzáró kerítés Ny-i falának több szakaszát találták meg. A középkori kerítésen belül a IV. századi vízvezeték elosztójának maradványát találták meg. A vízvezeték feltehetőleg a középkorban is használták. Lajos utca 161. helyén későközépkori épület részletét határozták meg, illetve az épület É-i oldalán a mai Tél utca alatt középkori ut maradványát határozták meg. A középkori épület, illetve ut alatt egy nagyobb római kori objektum falai kerültek elő. A római épület Ny-i homlokzata előtt É-D-i irányú utat határoztak meg. Tél utcában É-D-i irányú későközépkori épületet lehetett a szanálás után feltárni. A középkori ház körül Árpád-kori házmaradványok voltak. Kiscelli utca és Calvin utca kereszteződésénél K-Ny-i irányú középkori ut került elő és az ut D-i oldalán későközépkori épület maradványa.

1974-ben³⁰ a Vöröskereszt utca Ny-i végén feltárássra került egy középkori kolostor templomának részlete (4-5. ábra). Az egyhajós egyenes szentélyzáródású templom É-i oldalán épületmaradvány került elő. A maradványokat a középkori ferences kolostorral azonosították. A Fényes - Perc - Mókus utca területén folytatódott az ásatás, melynek során a már meghatározott klarissza kolostor templomát tárták fel (4-5. ábra), mely a kolostortól É-ra helyezkedik el. Középkori kolostor alatt római ut és épületmaradványok húzódnak. A Calvin utcában az elbontott 3-as és 5-ös számú épületek helyén folytatódott a középkori vár feltárása. (4-5. ábra) A munka során a szentélynek a záródása, a szentélytől K-re É-D-i fal, a várfal maradványa és a szentély déli falához hozzáépült pilléres folyosó további részletét tárták fel. Fő tér 1. udvarán nagyméretű középkori palota maradványa került elő. A XIV. századi templomtól az épület É-ra, ill. K-re helyezkedik el. (4-5. ábra) Ugyanitt korábbi középkori burkolat maradvány és leletanyag került elő. A középkori épület alatt római kori épület maradványa van. Laktanya utca - Árpád fejedelem utja - középkori település maradványok, így kemence és ut részletet találtak, mely a középkori település É-K-i szakaszára adott új adatokat.

A 2 és 1/2 éves munka eredményeképpen ma már nagyjában meghuzhatjuk a XIV-XVI. századi Óbuda északi és délnyugati határát a volt Akác-köz és Kő utca vonalán a Perc - Lajos utcáig. A várost 1355-ben kettéosztó határ fix pontjainak régészeti meghatározását folytattuk. Ismert a határjárásban említett vízvezetékfal (murus dirutus) a mai Szentendrei uton, a ferences kolostor a Vöröskereszt utca területén, a Fehéregyházára vezető nagy ut azon szakasza, mely a középkori vártól nyugatra húzódik és a római tábor déli árján megy keresztül (Pacsirta utca 16. Gyűrű utca 5. környékén.) Továbbá a vártól kelet felé a Margit-szigethez a Duna partra levezető ut, a mai Serfőző utca területén. Feltehetőleg ennek az utnak legkeletibb pontja az Árpád-híd déli oldalán előkerült római ut, melynek tetején középkori anyag került elő.

A feltárási munkák során a középkori utcahálózat a piactér (4-5. ábra) és több középkori kőépület, illetve korábbi középkori faszerkezetű agyagpadlós lakóépület maradványát találták meg. A középkori beépítés a római tábor és canabae területén volt meghatározható. Sok esetben a középkori utcák É-D-i és K-Ny-i rendszerében követik a római irányát, utca vonalát. Több helyen tapasztaltuk, hogy a XIII. századi objektumok, mint a ferences kolostor a Vöröskereszt utcában, a középkori palotánál a Fő tér 1-ben, a Lajos utca 163, 160. helyén álló kőépületeknél felhasználták a középkorban a római falakat s a későbbiekben csak hozzáépült egy újabb részlet. Az átépített középkori objektumon belül a szintek megegyeznek vagy csak nagyon kis feltöltés van a két szint között. Ezekben a helyeken hiányzik a római kori pusztulási és bontási réteg. Ezt figyelhettük meg a Fényes Adolf utcában is, ahol a XIII. sz-i épület agyagpadlója a klarissza kolostor alatt a késő római épületen belül és a római kori uttstenen húzódik. Több helyen volt meghatározható, hogy a XIV. sz. folyamán nagyobb területen planirozás és feltöltés következett be. Így a klarissza kolostornál (Fényes Adolf utca - Mókus utca), ugyanezt látjuk a Fő téren a XIV. sz-i prépostsági templom körül. Ugyanezeknél az objektumoknál viszont hiányoznak a XIV. sz. fölötti szintek, sőt a

XIV. sz-i járószintek is elbontásra kerülnek a XVII. sz-i épülettel. Ez mutatható ki a XVIII. sz. első felében épült plébániatemplomnál, ahol a XVIII. sz-i szint megközelítőleg a középkori kápolna szintjénél van, illetve a klarissza kolostornál a XIV. sz-i szintet elbontják a XVIII. sz-i beépítéssel. Ugyanezt látjuk a Fő téren a prépostsági templom körül, ahol az ugyancsak XVIII. sz. első felében épült Zichy kastély járószintjével planirozzák el a XIV. sz-i szintet. A középkori objektumok alatt a római kori periódusok mellett a Fényes Adolf utcától a Perc utca vonalán VII-VIII. századi avar kori kerámiát találtunk. A Templom utca vonalán őskori anyag került elő keverten római és középkori anyaggal.

Miután a kutatások még folyamatban vannak, a teljes középkori városképről, illetve a középkori városban a római kori előzmények továbbéléséről még csak vázlatos képet tudunk nyújtani. A további kutatásokkal még fontos, topográfiai szempontból jelentős objektumokat kívánunk meghatározni. Így az óbudai első prépostsági templom meghatározása egyik ilyen súlyponti feladat.

Az ásatások során előkerült leletanyag - elég szegényes, miután a XVII. sz-i szint-süllyesztésnél a legjelentősebb objektumoknak a faragott kövekkel és műformákkal diszes részeit elbontották. Több XI-XII. sz-i románkori faragvány, melyek feltöltési rétegekben kerültek elő, tehát lényegileg topográfiai meghatározásra nem alkalmasak, viszont művészettörténeti kiértékelésük igazolja azt a korábban felvázolt képet, mely szerint a románkori objektumok az ország jelentős románkori építményeivel rokonok. A klarissza kolostor és királynéi vár feltárásánál, ill. a második prépostsági templom munkáinál előkerült XIV. sz-i faragványok, miután ezeket okleveles adatokkal jól datálni lehetett, művészettörténeti szempontból igen becses értékűek. A kisleletanyagban előkerült import kerámia ugyancsak a XIII-XIV. sz-i város Budával azonos kereskedelmi kapcsolatokat és kézműves szintet mutat.

A feltárt objektumok közül az új lakótelepben több jelentős épületegyüttes bemutatása született meg. Így a ferences kolostor és egy nagyméretű római kori középület. A középkori kápolna és a IV. sz-i római kori erősítés egy patkóalaku tornya. Ugyancsak bemutatásra kerül a klarissza kolostor temploma ill. a kolostor egy részlete, és a Lajos utca 158. emeletes középkori épület.

(Ábrák: 4-5)

RÖVIDÍTÉSEK

Bártfai Szabó (1934) = Bártfai Szabó L.: Hol állott Fehéregyháza Óbudán: Magyar Kultura 1934.

Bártfai Szabó (1935) = Bártfai Szabó L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935.

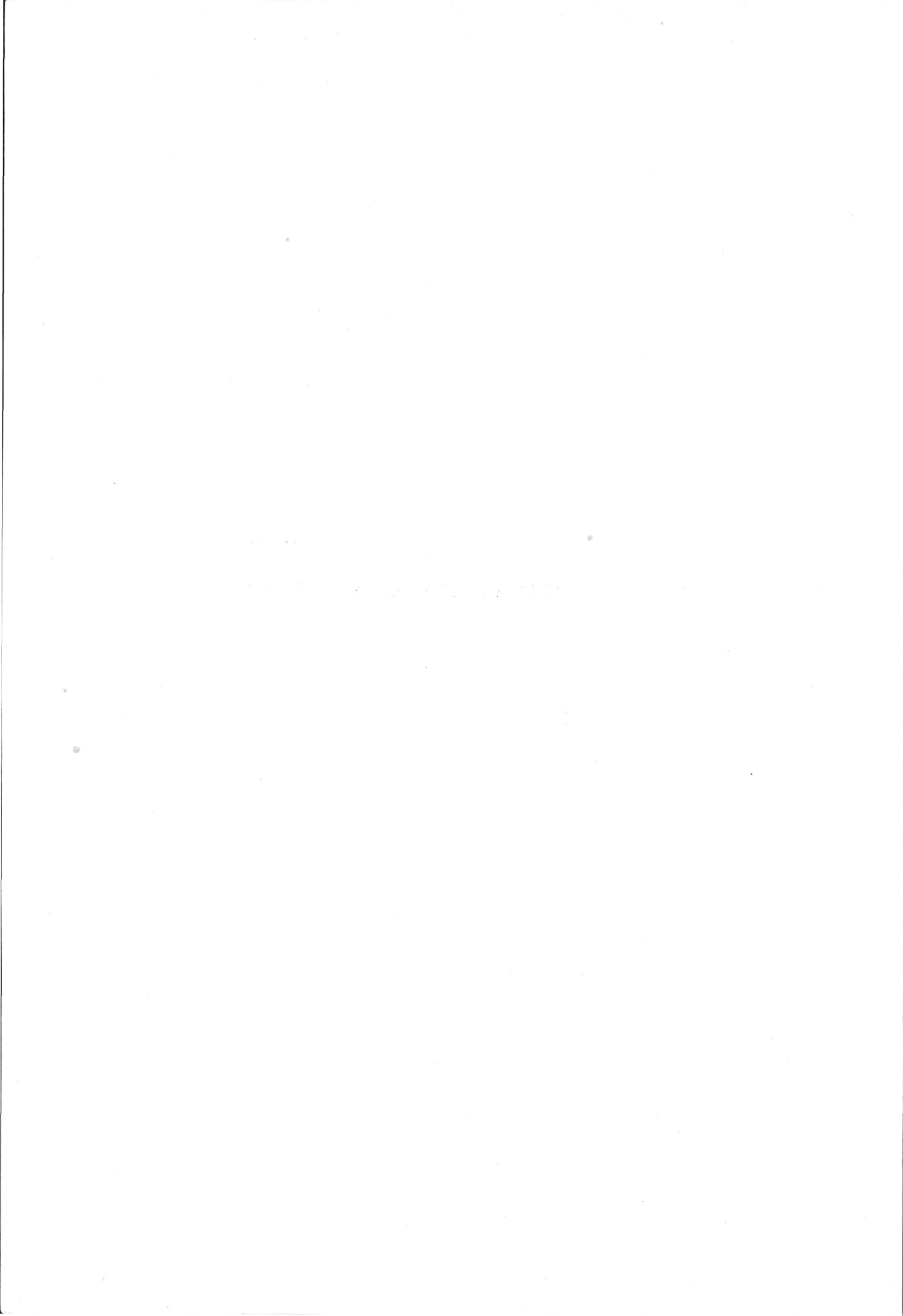
Rupp = Rupp J.: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.

Tholt (1886) = Tholt T.: Fehéregyház és Árpád sirjának holfekvése és kutatásaim. Budapest, 1886.

JEGYZETEK

1. Fekete L. - Nagy L.: Budapest története a török korban. Budapest Története II. (1973) 364, 369, 389.
2. Rózsa Gy.: Buda - Pest régi látképei. Budapest 1963. Kat. 74. XV. tábla
3. Bártfai Szabó (1934) 8-9.
4. OL Mapparum Archivalium Nr. 830. - u.o. 1-2. kép. - 1767 és 1779 között - a kincstári felmérések alapján készült térképek romokat nem mutatnak. A régészeti kutatások is ezt igazolták, hogy a XVIII. sz. -ban a római és középkori maradványokat beépítették, a járószintig elbontották.
5. A XIV. sz-i prépostsági templom mellett épült Zichy család kastélya (Fő tér 1.) A mai plébániatemplom (Lajos u. 170) egy középkori kápolna maradványán áll. A klarissza kolostor romjai (Mókus u.) az 1710-1720 között kialakult zsidó telep (Zichy utca és környéke) házai alatt vannak. A Kálvin u. -i ref. templom alatt középkori és római kori épületek húzódnak.
6. Nagy L.: Budapest Története a törökök kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest Története III. (1975) 67-68., 87-88.
7. Bártfai Szabó (1935) 21-22; Rupp 37.
8. OL P. 707 Zichy csal. lelt. 219 fasc. 21 fol. 743, 750, 756, 760, 762.
9. J. G. Schwandtner: Scriptorum rerum hungaricum ac genvini I-II. Bécs, 1746 II. 34.
10. Bártfai Szabó (1935); u.ő (1934) 3-5.
11. Havas S.: LXXVII, LXXIX, LXXX. - Zsigmondy G.: Óbudai újabb ásatások Arch. Ért. 7 (1887) 160-162. - Henszlmann I.: Az óbudai Victoria téglagyár rommaradványai, Arch. Ért. 7 (1887) 269-270. - Foerk E.: Újabb leletek a Victoria telkén, Bp.R. 10. (1923). 80.
12. Rupp 2-47.
13. Havas S.: LI.
14. Tholt T.: Az Óbudai Fehéregyház és Árpád sirja, Arch. Ért. II. (1883) XLV. - XLVI.; u.ő (1886) 65.
15. Lux K.: Árpád-kori építészeti maradványok Óbudán. MMÉE Közlöny (1916) 193-199. 202-205. - Csemegi J.: Hol állott egykor az óbudai királyi vár, MMÉE értekezések, beszámolók (1943) 5. - Gerevich L.: Budapest Műemlékei II. (1962) 376, 380.
16. Lechner J.: Budapest Műemlékei. Budapest 1924, 49-50., 65-66. és 110.
17. Divald K.: Magyarország Művészeti Emlékei Budapest 1927. 75-77.
18. Garádi S.: A budai (óbudai) káptalan alapítása. TBM 7 (1940) 13. Összekapcsolja a romokat a Kálvin utcában Lux által feltárt románkori maradványokkal.
19. Gerevich L.: Budapest Műemlékei II. (1962) 380. - Gerevich L.: Budapest művészete az Árpád-korban. Budapest Története I. (1973) 365-368.

20. Bertalan Vné: Budapest Műemlékei II. (1962) 399-401. - Bertalan Vné: Adalékok Óbuda középkori helyrajzához. Bp. R. 23 (1973) 99-110. - Gerevich L.: 244-245.
21. Régészeti Füzetek 11 (1959) 59-60, 60-61.
22. Régészeti Füzetek 13 (1960) 87-88.
23. Régészeti Füzetek 16 (1963) 64.
24. Régészeti Füzetek 17 (1964) 28, 60.
25. Régészeti Füzetek 23 (1969) 27-28.
26. Régészeti Füzetek 24 (1971) 82.
27. Régészeti Füzetek 25 (1972) 86-87.
28. Régészeti Füzetek 26 (1973) 96. - Jelentések
Bp. R. 24 (1976)
29. Régészeti Füzetek 27 (1974) 84-87. Gerevich L.: 244. - Jelentések
Bp. R. 24 (1976)

HERTA BERTALAN

THE HISTORY OF THE INVESTIGATION AND EXCAVATION WORKS ON THE TERRITORY OF THE MEDIEVAL ÓBUDA (1850-1975)

The construction works of the Óbuda residential settlement are near completion. The housing estate has been built on the ruins of the medieval town and on those of the Roman castrum. In the demolished country-like 18-19th century settlement one or two relics of the medieval town were known. The volume *Budapest Műemlékei II* (Monuments of Budapest, II) issued in 1962 reported on a medieval monastery and church in the neighbourhood of No. 160, Bécsi Road; on the king's, later the queen's castle dating from the 13th century at No. 2-4, Kálvin Street (Fig. 4/4); on the 14th century Óbuda provostship church at Korvin Ottó Square (Fig. 4/2) and on the dwelling house under No. 158, Lajos Street, as part of the convent of the Clarissa nuns (Fig. 4/5). From the fifties on a systematic research has been in course for clearing up the medieval topography of Óbuda. First the 17-19th century maps and/or engravings were collated with today's situation and the cellars of medieval origin were explored. By means of minor excavations of informative character the conditions of the medieval levels and strata were determined. The works of digging were regularly controlled and rescue excavations were conducted. These works of preparatory character brought on numerous new proveniences and Roman as well as medieval finds.

In 1973, in Volume XXIII of *Budapest Régiségei*, subtitled: *Data to the Medieval Topography of Óbuda*, already 32 new places of discovery could be elaborated. In the course of the reconstruction of the area the chances of methodical and purposeful excavations at simultaneous collation with the data of the preliminary research and written records were better. These excavations though were often greatly encumbered by the constructions and other earthworks. In planning the excavations the construction schedule had to be taken into consideration.

Between 1973 and 1975 two significant ecclesiastic edifices known from medieval sources could be determined namely the Franciscan monastery and the Clarissa convent (Fig. 4/1 and 5). On the southern side of today's Parish Church a medieval chapel (Fig. 4/8), to the north of the latter probably the street leading to the Danube mentioned in the perambulation of 1355 could be opened up. Surrounding No. 158, Lajos Street a medieval square could be distinguished, the eastern side of which shows and indented development with a street leading on to the Danube. On the square there is a wall dating from the Middle Ages. The square round No. 158, Lajos Street can be identified as part of the market-place of the queen's town. In several places the author could state that the wall of the Roman fort had been used in the Middle Ages.

As the works of the excavation are still in course, only an outline of the complete medieval townscape and/or of the use and continued existence of the Roman antecedents in the medieval town can be given (Fig. 5). By means of subsequent researches the author intends to determine further important buildings significant in topographic respect. One of these tasks of central interest is to determine the first provostry church of Óbuda.

The finds turned up during the excavations are scanty enough, since the upward walls of the most important buildings, adorned with carved stones and artistic decoration were pulled down when the ground level was lowered in the 17th century. Several 11-12th century Romanesque carvings were found in layers of filling, thus essentially they are not suitable for

topographic determination. On the other hand, their evaluation in respect of the history of art, supports the earlier outlined picture, according to which the Romanesque buildings of Óbuda were related with the other significant edifices of Hungary of that time. The 14th century carvings found in the course of the works of uncovering the Clarissa convent and the queen's castle, as well as the second provostry church could be well dated by documentary data, consequently, they are of high value in an art historical respect. The imported ceramic vessel turned up among the minor finds is a proof of the commercial relations of the 13-14th century town.

Out of the uncovered edifices the presentation of several significant groups of buildings will be possible in the new residential settlement, thus that of the Franciscan monastery, of a large-size Roman public building, of the medieval chapel and of the horseshoe shaped tower of the Roman fort. The church and a part of the convent of the Clarissa nuns respectively, of further the two-storied medieval building at No. 158. Lajos Street are going to be displayed as well.

(Figures: 4-5)

Строительные работы нового жилого квартала в Обуде приближаются к концу. Этот квартал стоит на руинах средневекового города и римского каструма. На месте снесенного поселения XVIII-XIX веков, имеющего деревенский облик, стало известно несколько памятников средневекового города. Во 2-ом томе "Budapest Műemlékei" /Архитектурные памятники Будапешта/, изданного в 1962 г., отмечены средневековый монастырь и церковь в районе пр. Бечи 160, на месте ул. Кальвин дом 2-4 - замок XIII века, сначала короля, а затем королевы /рис.4/4/, на месте пл. Корвин Отто - обудайская настоятельная церковь /рис.4/2/, а жилой дом № 158 по ул. Лайоша упоминается как часть кларисского монастыря /рис.4/5/. Начиная с пятидесятих годов, ведутся планомерные исследования по уточнению средневековой топографии Обуды. Сначала было произведено отождествление карт и гравюр XVII-XIX веков с современными постройками, велись исследования средневековых подвалов. Небольшими ориентировочного характера раскопками был определен средневековый уровень города, а также расположение его культурных слоев. Ведущиеся земляные работы проверялись археологами систематически, проводились раскопки спасательного характера. Эти исследования, носящие предварительный характер, дали большое число новых археологических местонахождений, а также вскрыли материал римского времени и средневековья.

В XXIII томе "Budapest Régiségei" /Древности Будапешта/ в 1973 году в статье о данных к плану средневековой Обуды уже рассматриваются 32 новых местонахождения.

Снесение зданий дало обширную возможность продолжить предварительные исследования, а также проводить планомерные раскопки, используя при этом данные письменных источников. Эти раскопки часто тормозились строительством или земельными работами. В их планировании надо было учитывать и темпы строительных работ.

С 1973 по 1975 годы удалось определить расположение двух важнейших церковных объектов, известных по письменным источникам: францисканский и кларисский монастыри /рис.4/1 и 4/5/. Нами открыта средневековая часовня /рис.4/8/, находящаяся с южной стороны современной приходской церкви, а также улица к северу от часовни, ведущая, вероятно, во время размежевания территории 1355 года к Дунаю. В районе дома № 158 по ул. Лайош была открыта средневековая площадь, на восточной стороне которой по спускающейся к Дунаю улице ступенчато располагались постройки. На площади - средневековый колодец. Эту площадь, в районе д. № 158 по ул. Лайош мы отождествляем с частью рыночной площади города королевы. Во многих пунктах мы констатировали использование в средние века камней римской стены.

Поскольку исследования еще продолжаются, в настоящее время мы можем лишь схематично обрисовать картину средневекового города, констатировать использование в средневековом городе памятников предшествующей римской эпохи, отметить, что продолжало жить от римской эпохи /рис. 5 /. Дальнейшими исследованиями мы стремимся определить другие исторические объекты, важные с топографической точки зрения. Одним из узловых вопросов является определение первой обудайской наставительной церкви. Археологический материал, полученный во

время раскопок, скуден, поскольку во время планировки уровня, произведенного в XVII веке, были снесены у важнейших объектов детали с резными камнями и фигурными изображениями, выступающие над уровнем. Те резные камни XI-XII века, которые обнаружены в засыпке уровня, оказались, таким образом, непригодными для топографического определения. С искусствоведческой точки зрения они подтвердили то более ранее предположение, что обудайские объекты романской эпохи являются родственными важнейшим строениям романской эпохи страны. Резные камни XIV в., обнаруженные во время раскопок кларисского монастыря, крепости королевы, а также второй наставительной церкви хорошо датируются данными грамот и представляют с точки зрения искусствоведения ценные памятники. Импортная керамика XIII-XIV вв. говорит о торговых сношениях города.

Во многих случаях важные строительные комплексы будут представлены обзору в новом жилом квартале. Среди них францисканский монастырь и большое общественное здание романской эпохи, средневековая часовня, а также подковообразная башня римского укрепления. Будет экспонирована и часть кларисского монастыря с церковью, а также несколькоэтажное здание, находящееся на месте дома 158 по ул. Лайош.

/Фиг. 4-5/